

**Әдебиетлар**

1. Бекбергенов А. Қарақалпақ тилинің стилистикасы. -Нөкіс: «Қарақалпақстан», 1990.
2. Сувонова Р. Ўзбек тилида метонимия. -Тошкент: 2003.
3. Юсупова Б.И. Юсупов шығармалары тилинде келбетликтің стильлик хызметлери. -Тошкент: «Тафаккур қаноти», 2014.

**РЕЗЮМЕ**

Мақолада қарақалпақ халқ шоири И.Юсупов поэмаларидағы метонимияларнинг ўзига хос қўлланилиши, улардан шоирнинг мохираона фойдаланиши таҳлил этилган. Шунингдек, унинг асарларининг хозирги қарақалпақ адабий тилининг ривожланишидаги ўрни ўрганилган.

**РЕЗЮМЕ**

В статье рассматривается своеобразие использования метонимии в поэмах каракалпакского народного поэта И.Юсупова, его мастерство в использовании метонимии. Изучается роль произведений поэта в развитии современного каракалпакского литературного языка.

**SUMMARY**

The article is devoted to the study of using metonymies in the poems of the great Karakalpak People's poet I. Yusupov, his skill in using metonymies. The author also studies the role of the poet's works in the development of the modern Karakalpak literary language.

**ҚАРАҚАЛПАҚ ДӘСТАНЛАРЫНЫҢ ИЗЕРТЛЕНИҮ МӘСЕЛЕЛЕРИ**

(«Юсуп-Ахмет» дәстаны мысалында)

**У.Ж.Жаксымова** – филология илимлериниң кандидаты  
Муҳаммед ал-Хорезмий атындағы ТИТУ Нөкіс филиалы

**Таянч сўзлар:** достон, фольклоршунослик, вариант, версия, миф.

**Ключевые слова:** эпос, фольклористика, вариант, версия, миф.

**Key words:** epos, folklore, variant, version, myth.

«Юсуп-Ахмет» дәстанындағы жоқары миллий халықлық идеялар оны хәзирги заман талаплары дәрежесинде илимий жақтан изертлеу зәрүрлигин келтирип шығарады. Дәстанның түркий тиллес халықлар фольклорында өзбек, түркмен, уйғыр, казак, қарақалпақ версиялары бар. Дәстанның түркмен версиясы ҳаққында академик А.Н.Самойлович өзиниң 1929-жылы Ленинградта бастырылып шығарылған «Түркмения» деген топламының биринши томында басылған «Очерки по истории туркменской литературы» атлы мийнетинде арнаўлы тоқтап, оның дөрелиу тарийхына хәм тилине кең талқылау жасайды [13:146-167]. Бул версияны түркмен әдебиятшы-илимпазлары XVIII әсирде жасаған түркмен әдебиятының классиги Мағрупийдиң авторлығына киргизип, «Түркмен әдебияты тарийхы» ның II томында жазба әдебият дәретпеси ретинде талқылаған [14:163-171]. Қ.Мағрупийдиң дәреткен дәстаны Д.Каррыев басшылығында Б.Каррыев тәрәпинен 1943-жылы Ашхабатда «Юсуп-Ахмет» деген ат пенен басапан шығарылған.

«Юсуп-Ахмет» дәстанының уйғыр версиясы Алма-Атада «Жазыўшы» баспасында 1982-жылы уйғыр тилинде «Ғариб ва Саман» дәстаны менен бирликте жарыққа шыққан.

В.М.Жирмунский «Тюрский героический эпос» мийнетинде «Юсуп-Ахмет» дәстанының тәжик версиясы ҳаққында да сөз етип, дәстанның «Алпамыс» хәм «Гөрүглы» мотивлеринен пайдаланып дәретилгенлигине айрықша итибар береді [5:90-97].

В.М.Жирмунский хәм Х.Т.Зарифовлар «Узбекский народный героический эпос» атлы мийнетинде дәстанды өз алдына изертлеп, дәстанның пайда болыу тарийхы, ондағы қахарманлар хәм дәстанның қурылысы туўралы әҳмийетли пикирлерди ортаға салады [6:112-117].

«Юсуп-Ахмет» дәстанын изертлеуге қызыққан шет елли илимпазлардан Венгриялы илимпаз Г.Вамбери болды. Ол дәстанның Хорезм бақсылары атқаратуғын қол жазба нускаларының бирин Венгрияға алып кетип, дәстаннан үзиндилерди немис тилине аударма ислейди. Бул аударманы 1867-жылы «Шағатай тили сабақлығы»на киргизеди. Бул жөнинде өзбек фольклористи И.Нурмурадов өзиниң «Ўзбек фольклори немис тилида» атлы монографиясында пикир билдиреди [12]. Г.Вамбери бул эпос оғуз эпосы болғаны менен онда көбирек қырғыз, казак хәм қарақалпақша сөзлердиң ушырасатуғынын жәнә де қыпшақ тилиниң тәсири бар екенлигин айтады хәм дәстанды еки тилде толық түрде бастырып шығарады [3]. Көрнекли азербайжан илимпазы Х.Г.Корогли өзиниң «Огузский героический эпос» атлы мийнетинде «Юсуп-Ахмет» дәстанының сюжетлерин «Китаби деда Коркут» естелигиндеги «Бамси Байрак ва Бану Чечак» ҳаққындағы үшінши рәўияттағы ўақыяларға байланыстырады [9]. Илимпаз дәстанның тарийхий тийкарлары, идеялық хәм көркемлик өзгешеликлери туўралы бахалы пикирлер билдиреди.

«Юсуп-Ахмет» дәстанының өзбек версиясы бойынша кандидатлык диссертация көлеминде арнаўлы илимий изертлеулер алып барған илимпаз Рахимбой Жуманиезов болды. Ол соңынан өзиниң «Донг қозонған достон» атлы арнаўлы монографиясын жарыққа шығарды. Монографияда

«Юсуп-Ахмет» дәстанының тарийхий негизлери, идеялық-көркемлик өзгешеликлери ҳаққында сөз етиледі [7].

Дәстанның қарақалпақ этно-фольклорлық орталығында пайда болыуы туўралы дәслепкилерден болып Н.Дәўқараев пикир билдирди [4:91].

Жергилики илимпаз Х.Ҳамидов «Юсуп-Ахмет» дәстанының қарақалпақ версиясы туўралы мағлыўмат берип: «Бул дәстанның қарақалпақ версиясы вариантлар революциядан бурын Петербург университетиниң профессоры П.М.Мелиоранскийдиң шақирти И.А.Беляев тәрәпинен 1903-жылы Нөкисте жазып алынған, бул үзинди Ленинградтағы Салтыков-Щедрин атындағы мәмлекетлик китапханада сақланады» [16:104] -деп жазады хәм дәстанның бул нускасының XX әсирге шекемги қарақалпақ жазыўының үлкен естелиги екенлигин атап көрсеткен.

Белгили фольклорист алым Қ.Мақсетов өзиниң «Дәстанлар, жыраўлар, бақсылар» мийнетинде «Юсуп-Ахмет» дәстанының қарақалпақ бақсылары репертуарынан кең орын алғанлығын айта келип, дәстанның туўысқан халықлар әдебиятында изертлениу мәселесине тоқтап, «Юсуп-Ахмет»тиң өзбек версиясы менен қарақалпақ версиясының Әмет бақсы Тарийхов атқарған вариантын салыстырып, дәстан версияларының тилиндеги айырмашылықларға да итибар береді. Қ.Мақсетовтың бул мийнетинде «Юсуп-Ахмет» дәстанындағы қосықлардың халықтың түпкиликли атқаратуғын қосықларына айланып кеткенлиги хәм миллий қарақалпақ намаларына салып айтылатуғынлығы сөз етиледі [11:231-233].

Дәстанның өз алдына қарақалпақ версиясы болып қәлипсеиуінде халық китапларының роли күшли екенлиги хәм халық арасына китабий, қысса формаларында таралып, ол қарақалпақ бақсышылық өнеринде Ақымбет, Муўса мектеби ўәкиллериниң репертуарынан орын алған, дәстандағы қосықлар қарақалпақ миллий намаларына салып атқарылған. Дәстаннан халқымыздың миллийлигине тән көп ғана эстетикалық хызмет атқаратуғын этнографиялық дәреклері жетерли дәрежеде орын алғанлығын мысаллар менен дәлиллеймиз. Дәстанның негизги атқарыўшыларынан бири Әмет бақсы Тарийхов дәстандағы қосықларды халқымыздың «Сәўдигим», «Демир донлы», «Жети асырым», «Кенесли тон», «Хошадес», «Налыш», «Салтық», «Алақайыс», «Дағлары», «Дембермес», «Мухаллес», «Кемине», «Кептер», «Ираний», «Шарқыпәлек» хәм т.б. миллий намаларға салып атқарған.

«Юсуп-Ахмет» дәстанын Арзы мектебиниң белгили ўәкили Тилеўмурат бақсының баласы Генжебай бақсы айрықша кунт пенен атқарған. Генжебай бақсы өсип шыққан Арзы мектеби XIX әсирде пайда болса да XVI-XVIII әсирлерде жасап дәретиўшилик мийнет еткен. Жийен, Қалмурат, Шаңқөт, Жийемурат, Ешбай, Ниязымбет, Ақымбет хәм т.б. жыраў-бақсылардың мектеплериниң раўажланған дәретиўшилик даўамы болған [1:56].

Генжебай бақсының сүйип атқаратуғын қосықларының бири «Шарқыпәлек», «Юсуп-Ахмет»те Юсуп пенен Ахметтиң жети жыл бенделикте болып, зинданнан шығып келгенде, Ахметтиң яры Гүлхатийшаны зорлыққа ушыратып

некелеў сюжетине қурылған. Нама бастан акырына шекем матам бояўына жайылып, қахарманның ғамлы кейпин бериўге қаратылған. Әсиресе, «Тойың асқа дөнсин, Нәдир Султаным», - деп мухаббатына қыянет еткен адамға зерде менен айтқан сөзлері қосықтың атқарылуына үлкен тәсір жасайды [2:154] - деп атап көрсетеді илимпаз А.Алымов.

Дәстанның пайда болыуының дәрежелерінде халық мифологиясы, тотемизм хәм ғайры тәбиййи күшлерге сыйынуы сыяқлы диний исенимлердің қатнасы бар екенлиги мәлим болды. Дәстанда егизеклер хакқындағы халық мифологиясына тән көзқараслар толық сақланбағаны менен де, олар түрли өзгерислерге ушыраған халда дәретпеден орын алған. Белгили илимпаз Н.М.Золотарёв: «Урыўлық дүзим дәўиринде пайда болған егизеклер культы ўақыт өткен сайын өз мәнисин жоғалтып, бурынғыдан әдеўир дәрежеде парықланатуғын хәр қыйлы өзгериске ушыраған»ын ескертип өткен еди [8:168]. Буған мысал иретинде егизеклер культиниң ағалы-инили ямаса бирге туўылған туўысқанлық тәризли болып қалмай, бәлки ата-бала, ана хәм қыз, аға хәм қарындас формаларында дүнья халықлары фольклорынан орын алғанлығын дәлиллеп береді. Егизеклер культы дәстанда тек Юсуп пенен Ахмет образларында емес, ал дәстандағы Бозуғланның еки қарындасы, /Юсуп-Ахметтиң аналары/, еки сәркардасы /Әлибек пенен Бағыбек/ образларында көринеди. Бул қарындас хәм сәркарда образларының «екилиги» ямаса «жуплық» характерге ийе болыуы дәстанның ертедеги дәрежелериниң элементлери еди.

«Юсуп-Ахмет»тиң айырым вариантларында олар туўылған ўақытта Ахметтиң анасы қайтыс болады хәм оны Юсуптиң анасы Лалаханайым емизеди. Усыны есапка алатуғын болсақ, Юсуп пенен Ахметтиң атасы басқа болғаны менен екеўи бир анадан «таласып емшек емискен» болып есапланады. Дәстанда екеўиниң арасында хеш қандай қарама-қарсылық сезилмейди. Бундай белгилер Шығыс халықларына тән болған «егизеклер» культиниң ең жақсы тәрепи.

Дүнья халықлары мифлеринде егизеклер базы бир жағдайларда «үшлик» формада да ушырасады. Үш егизек формаларының грек мифлеринде көбирек ушырасатуғынлығы хәм бундай үшлик формасы «Юсуп-Ахмет»те Юсуп, Ахмет хәм Юсуптиң қарындасы Қарлығашайым образлары арқалы берилетуғынлығы, дәстандағы бундай фактлер «Юсуп-Ахмет»тиң тарийхый негизлери жүдә ерте заманларға барып тақалатуғынлығы хакқындағы пикирлерди тастыйықлайды [7].

Дәстанның ертедеги дәрежелериниң бири-бул адамлардың жанлы хәм жансыз тәбиятқа сыйынуы. Бул әдеўир ертеректе басланып, адамзат сана-сезиминиң еле оншелли дәрежеде өсип раўажланбай атырған ўақытларынан дәрек береді. Буған мысал ретинде Юсуп пенен Ахметтиң тутқынлықта жүргенинде таўларға сыйынуы, олардан пана, мәдет сораўы, Қызылбас елинен қайтып қиятырып, Гүрген дәрйясынан жол сораўы, зинданда жатырғанда тырна хәм қарлығашлар арқалы өз еллерине сәлем жоллаўы сыяқлы сюжетлик детальларды нәзерде тутамыз.

Дәстанның тарийхый тийкарлары XV-XVI әсирлерде Аралбойы хәм Әмиў жағалаўларында жасаған халықлардың турмысы менен байланысып, дәретпениң пайда болыуында хәзирги Қоңырат районының территориясында жайласқан Дәўкескен (Ұзир) қаласы тийкарғы рольди атқарған. Бунда Ұзир қаласы хакқында, қаланың XVI әсирдеги жағдайларына байланыслы тийисли мағлыўматларды аламыз. Мәселен,

көшпели өзбеклер 1505-жылы Арал бойларына келеди. Усы ўақытта оларды Абылқайырханның ақлығы Шайбанийхан басқаратуғын еди. Шайбанийхан дәслеп Ұзирди, соң Үргеништи басып алды. Жергиликли халыққа Қыпшақбай қазы басшылық еткен. Бирақ 1510-жылы Үргениш, Хийўа хәм Ұзир қалаларын сафавийлердин патшасы Шах Исмайл басып алған. Көп өтпей 1512-жылы көшпели өзбеклер династиясының ханы Элбарысхан Хорезм тахтына отырды хәм Аралбойы қалаларын қызылбаслардан тазалады-деп көрсетеди хәм усы дәўирде Әмиўдәрйяның бойында Ұзирде (Дәўкескен) уйғыр, найман, қыят, қоңырат, нөкис, маңғыт, қыпшақ, қаңлы хәм т.б. Аралбойы халықлары, соның ишинде көп санлы қарақалпақ урыў-қәўимлери де келип қонысланғанлығы туўралы дәреклер берилген [15:42-45].

Усы дәреклерге байланыслы дәстанда Юсуптиң тутқынлықтан азат болып елине келиўи хәм қызылбаслар патшасы Гөззалшадан өш алыў нийетинде халықты жыйнағанын көремиз:

Хеш қалмасын Сырдың ели.

Қоңырат бойы, қыят, ноғай.

Бәри менен Қыпшақ қазы.

Мәжилис пенен атын желсин [10:251].

Бул қала дәстанның өзбек версиясында ушырасады. Бунның дәрегин биз Абулғазы ханның «Түрклер шежире»синен табамыз. Дәстанның пайда болыуы хәм қәлиплесиўине қатнасы бар халықларда Аралбойы «токсан еки баўлы қәўимлер» қарақалпақлардың баслы урыўларының бар екенлиги тарийхый мағлыўматлардан белгили.

Солай етип, «Юсуп-Ахмет» дәстанының дәреклери пикирлеримизди жуўмақтастырған халда төмендегисе шешимлерге келемиз:

бириншиден, дәстанды атқарыўшылардың сағасы қарақалпақ бақсыларынан: Ақымбет пенен Муўса бақсылардан басланып, Жапақ бақсы, Есжан бақсы, Әмет бақсы хәм Генжебай бақсылардың репертуарынан мәлим дәрежеде орын алған. Дәстанның айырым қосықлары халық қосықларына айланып кеткен.

екиншиден, дәстанның қарақалпақ этно-фольклорлық орталығында пайда болыуы хәм қәлиплесиўинде Хорезм хәм де түркмен бақсыларының роли күшли болып, өз-ара фольклорлық байланыслар мәлим дәрежеде тәсирин тийгизген;

үшиншиден, дәстан тамырларының әйемги дәреклери узак дәўирлерди өз ишине алатуғынлығы, ондағы халық мифологиясы менен бирге тотемизм, «пайғамбар» хәм «пир»лерге сыйынуы сыяқлы диний инанымлар менен байланысқан;

төртиншиден, дәстанның пайда болыуы хәм қәлиплесиўиниң тарийхый тийкарларына нәзер таслағанымызда, дәретпениң пайда болыуында қарақалпақлардың қатнасы барлығын Ұзир (Дәўкескен) қалаға байланыслы тарийхый дәреклерден, XV-XVI әсирлерде Аралбойы халықлары арасында қарақалпақ урыўларының бир аўқам болып жасағанының өзи дәстанның дәрежелеринде қарақалпақлардың да қатнасы бар екенлигинен гуўалық береді.

Солай етип, қарақалпақ халық дәстаны «Юсуп-Ахмет» халқымыздың сүйип тыңлайтуғын дәстанларынан болып, жаңа әуладты тәрбиялаўда руўхый азық сыпатында хызмет атқарады.

#### Әдебиятлар

1. Адамбаева Т. Революцияға шекемги қарақалпақ музыкасы. - Нөкис: «Қарақалпақстан», 1976. 56-б.
2. Алымов А. Қарақалпақ лиро-эпикалық дәстанлары. - Нөкис: «Қарақалпақстан», 1983. 154-б.
3. Vambery N. Yusuf und Ahmad. - Budapest: 1911.
4. Дәўкараев Н. Шығармаларының толық жыйнағы. - Нөкис: «Қарақалпақстан», 1977. Т. II. 91-б.
5. Жирмунский В.М. Тюркский героический эпос. - Ленинград: ГИХЛ, 1974. 90-97-б.
6. Жирмунский В.М., Зарифов Х.Т. Узбекский народный героический эпос. - Москва: ГИХЛ, 1947. 112-117-б.
7. Жуманиёзов Р. Донг қозонған достон. - Тошкент: А.Қодирий номидаги халқ мероси, 1993. 60-б.
8. Золотарёв А.М. Родовой строй и первобытная мифология. - Москва: 1964.
9. Корогли Х. Огузский героический эпос. - Москва: ГИХЛ, 1976.
10. Қарақалпақ фольклоры. - Нөкис: «Қарақалпақстан», 1986. Т. XVI. 251-б.
11. Максетов К. Дәстанлар, жыраўлар, бақсылар. - Нөкис: «Қарақалпақстан», 1992. 231-233-б.
12. Нурмурадов Й. Ўзбек фольклори немис тилида. - Ташкент: «Фан», 1987.
13. Самойлович А.Н. Очерки по истории туркменской литературы. - Ленинград: 1929. Т. I. Туркмения, 146-167-б.
14. Түркмен әдебияты тарийхы. - Ашхабад: «Ылым», 1976. 163-171-б.
15. Хожаниязов Г., Хақимиязов Ж. Городище Дәвкескен-Вазир. - Нөкис: «Билим», 1997. 42-45-б.
16. Хамидий Х. Шығыс тиллериндеги жазба дәреклер... - Нөкис: «Билим», 1991. 104-б.

**РЕЗЮМЕ**

Мақолада «Юсуф-Ахмад» достонининг ўрганилиш даражаси, достоннинг шаклланишида миллий эстетик манбалар ва унинг тарихий илдиэлари ҳақида сўз юритилади.

**РЕЗЮМЕ**

В статье говорится о степени изученности народного эпоса «Юсуп-Ахмет», о национально-эстетических источниках и исторических корнях эпоса.

**SUMMARY**

The article is devoted to the study of the level of research of an epos «Yusup-Akhmet», its national-aesthetic sources and historical roots.

**ҚАРАҚАЛПАҚ ХАЛЫҚ ДЭСТАНЫ «ШӘРҲЯР» ДЫҢ СЮЖЕТЛИК ҚАТЛАМЛАРЫ  
(Дэстан генезисине тийкар болған аўыспалы сюжетлер хэм олардың поэтикалық хызмети мәселеси)**

**Ш.Кенесбаева – таяныш докторант**

*Әжинияз атындағы Нөкис мәмлекетлик педагогикалық институты*

**Таянч сўзлар:** сюжет қатламы, кўчма сюжетлар, сюжет ва эпос генезиси, достон поэтикаси: миф, эртак ва достон.

**Ключевые слова:** сюжетный слой, переносные сюжеты, генезис сюжета и эпоса, поэтика дастана: миф, сказка и эпос.

**Key words:** layer of the plot, transferred plots, genesis of the plot and epos, poetics of the epos: myth, fairy tale, epos.

Рус фольклористикасында «Странствующие сюжеты», «Блуждающие сюжеты», «Миграция сюжетов» деген түсиник, атамалар бар. Қарақалпақ фольклортаныўшы хэм әдебиятшылары бул атама-түсиниклерди өзлеринше «сюжетлердиң саяхаты», «сюжетлердиң көшип-қоныўы», «гезбе сюжетлер» деп атап келмекте. Жоқарыда келтирилген атама, түсиниклердиң хэммесин жыйнастырғанда, «аўыспалы сюжетлер» деген мәнис келип шығады.

«Аўыспалы сюжетлер» деген түсиник-атаманы биринши мәрте илимий айланысқа салған түркий халықлар аўызеки дәретиўшилигиниң жетик маманы В.М.Жирмунский болды [2:33]. Илимпаздың бақлаўы бойынша ҳәр қандай фольклорлық сюжетлер, соның ишинде ертеклер, ири сүйекли эпослық шығармаларға яғный дәстан-эпопеяларға қарағанда халықтан халыққа елден елге тез аўысуы уқыбына ийе [2:33]. Себеби, инсаният жәмийети қәдим заманлардан баслап мұдамы өз ара қатнасуы жағдайында жасап киятыр. Саўдагерлер, ҳәр қыйлы кәтқудалар (миссионерлер), елшилер адамзат бинә болғалы берли еллер менен еллердиң арасында курдай қатнап турған. Буны биз тарийхтан жақсы билемиз.

Миссионер-катқудалар, саўдагерлер, елшилер өзлерине бурын бийтанис елдиң, халықтың арасында жүрип, олардың жасаў шараяты, турмысы, үрип-әдети, салт-дәстүри, мәдений рааяжланыўының дәрежеси менен қызыққан. Тили, әдебияты, мәдениаты, аўызеки поэтикалық дәретиўшилиги менен танысқан. Өзлери де илимий-билимий дәрежелериниң шама-шарқына қарай оларға өз халқының дүрдана мийрасларының ең қызықлы көринислеринен айтып берип отырған. Нәтижесинде ертеклер, әпиўайы аңызлар, ири эпослық шығармалар елденелге, жерден жерге аўысып араласып келген. Олар сол елдиң жыраўлары, баксылары, басқа да жыршылары тәрәпинен жергиликли шараятка бийимлестирилип, жырланған. Жуўмағында ири сүйекли дәстанларды айтпағанның өзинде, киши көлемдеги эпослық дәретпелер болған ертеклердиң, эпсана-анызлардың ҳәр қыйлы вариантлары келип шыққан.

1905-жылы Хатанға экспедициясына басшылық еткен И.П. Талмачев эвенкийлердиң рус фольклорлық шығармаларына болған ықласын былайынша баянлайды: «Бул атасы басқалардың (инородцы) бизиң ертеклеримизди қандай ләззетленуи менен тыңдағанын биз өз көзимиз бенен көрдик. Мен Данила айтқан ертеклердиң есесине оған Илья Муромецтин қахарманлықлары ҳаққында сөйлеп бердим. Сондағы оның куўанышын ядымнан шығара алмайман. Даниланың «Балықшы хэм балық» ҳаққындағы ертекти еситкендеги тебиренген ҳәрекетин ҳеш умытпайман... Мүмкин ендигиден былай Даниланың ақылқлары булардың хэммесин қосық қылып айтып жүретуғын шығар? Олардың қазақлардан, рус саўдагерлеринен еситкен ертектери атасынан баласына жетип бармасына ким қарсы даў айта алады?» [6:19].

Ҳәр қандай дәстан тутас эпикалық шығарма сыпатында бирден бинә болған емес. Дәслеп айырым көринислери, бөлимлери дәретилген. Соңынан ала олар өзлериниң көркемлик қунына қарай өз-ара бириктирилип дәстан-поэмаларға айландырылған. Дәслепки уақытта жыршылар өзлериниң нәзери түскен қахарманның халық ядында қалған ҳәрекетлерин болажақ эпослық шығарманың бир тараўы сыпатында жаратады. Соңынан, кейин, арадан уақыттың өтиўи менен бул шығарма тыңлаўшылардың талапларына ылайықланып кемкем толықтырылып барылады. Оған халық арасындағы ертеклик эпсаналар, аңызлар ҳәр қыйлы аўызша әңгимелер-гүрриңлер қосылады. Сөйтип, бара-бара үлкен поэмалар, эпопея-дәстанлар пайда болады. Бундай әндийше дүнья жүзи

халықлары эпосларының дәрелиў барысында басып өтилетуғын жол.

Илимпаз С.Ошеров Гомердиң «Одиссея» эпосына жазған алғы сөзинде былай дейди: «әэдлердиң (жыршылардың) жырлары көлеми жағынан онша үлкен емес еди. Ол жырлардың ҳәр қайсысы бир мифлик көриниске бағышланған болса керек. Бул жырлар бир уақыяның ямаса бир қахарманның этирапына кем-кем жыйналып, дүркинлерге айланады. Усы дүркинлерден эпослық поэмалар, эпопеялар дәрейди [1:13].

Әлбетте, бөлек-бөлек дүркинлерди жүйин билдирмей көркемлик жақтан бириктириў жыршылардың талантына, дүнья танымының дәрежесине байланысly. Мәселен, қарақалпақ халқының дүрдана дәретпелериниң бири «Шәрияр» дәстанын алып қарайық. Онда қанатлы қыял менен (фантастика) эпсанаўый уақыялардың (мифлерди), ертеклерди тигисин билдирмей байланыстырыўдың әжайып үлгиси бар.

«Шәрияр» дәстаны дүнья жүзи халықлары арасында бурыннан бар ертеклерди, эпсаналарды, қыяллы, қанатлы әңгимелерди (фантастика) еске түсиреди. Бул дәретпелер бизиң уллы дәстанымыз бенен мазмунлас, тамырлас, хэм ҳақыйқый аўыспалы сюжетлердиң галериясы сыпатында көзге тасланады. Буны биз дәстанды оқый баслағанда-ақ сезе баслаймыз.

Дарап Шах тоғыз мәртебе үйленсе де, өзине мийрасхор болғандай ул бала көре алмайды. Соның салдарынан сары уўайымға салынған хан әпиўайы адамның кийимин кийип, Мәккеге раўана болады. Бир күни кеште ол мийман болғандай баспана излеп жүрип, бир жайдың әйнегинен жақты шығып турғанын көреді хэм ишке нәзер таслайды. Иште үш гөззал қыз отыр екен. Ериксиз олардың әңгимесине қулақ салады. Олар бир нәрсе тоқып отырып, өзлериниң әрманларын айтысып атырғанға уқсайды. Қызлардың ең үлкені: - Егер, мен Дарап ханның хаялы болсам, бир пилләнең жипегинен сондай көп атлас тоқып шығар едим, ол болса ханның хәмме әскерлери жайғасатуғын шатыр тигиўге жетер еди, - дейди. Ортаншысы: - Егер, мени Дарап шах хаяллыққа алса, бийдайдың бир дәненинен қырық мың ләшкерине жететуғын шөрек жабар едим, - десе, қызлардың ең генжеси: - Мен ханға егиз перзент туўып берер едим, - дейди.

Хан үшеўине де үйленеди. Үлкен той береді. Ханның үлкен еки хаялы өзлериниң үдәлеринен шыға алмайды. Сонлықтан хан оларды сарайдан куўып жибереді. Кишкене хаялы айы-күни толғанда, егиз перзент туўады, уллы хэм қызлы болады.

Хан, хаялы жас босанарда, шикәрда жүреді хэм оннан хабар күтеди. Кишкене хаялы Гүлшараның бахытын күнлеген ханның тоғыз хаялы дуўахан кемпирдиң жәрдеми менен оның балаларының орнына пышық хэм күшик салып қояды. Жаңа туўылған нәрестелерди ағып турған өзекке таслайды.

Шикәрдан келгеннен кейин күнлес хаялларының, мәстан кемпирдиң өтиригине исенген хан Гүлшараны адам жасамайтуғын шөлистанлыққа апарып таслаўды буйырады. Күнлердиң биринде хан шорыларының Шырўан деген биреўи өзектиң терең түбинен алтын хэм гүмис айдарлы еки нәрестени таўып алады. Буны билип қойған ханның жаўыз хаяллары оны өлгенше сабайды хэм бул сырды тисинен шығармайтуғын үдесин алады. Хаяллар Қодар деген қассаптың жәрдеми менен нәрестелерди өлтирмекши болады. Лекин оларды Қараман деген қул қутқарып қалады. Алтын хэм гүмис айдарлы балаларды басқа бир елдиң бийперзент ханы Шасмўар асырап алады. Оның хаялы Акдәўлет балаларға батырлық хэм ерликтин, қызға ақыллықтын дарыўын болжаўды хэм оларға